

AHSENÜ'T-TEVARİH

Hasan Rumlu, Çev: Mürsel Öztürk, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 2006.

Haz: Veysel Gürhan*

Safevi Devleti'nin kurulduğu sırada İslam aleminin merkezi olan Ortadoğu'da Osmanlılarla birlikte Akkoyunlu ve Memlûklü Devletleri boy gösteriyordu. Bu devletlerden Akkoyunlular, Karakoyunlulara karşı bağımsız bir teşkilat kurmuş ve "Diyarbakir" merkezli olmak üzere tüm İran'ı ve Doğu Anadolu'yu içerisine alan büyük bir imparatorluk kurma çabası içerisine girmişlerdi; ancak bu emelleri Otlukbeli Savaşı'nda (1473) Fatih Sultan Mehmed'e takılmıştı.¹ Memlûklüler ise Abbasi halifesinin desteğine rağmen giderek zayıflıyor ve İslam alemindeki prestijlerini yavaş yavaş kaybediyorlardı.

Akkoyunlu ve Memlûklerin aksine Osmanlılar, 1290 yılından itibaren bir uç beyliği olarak Bizans sınırında başarılı gaza hareketlerinde bulunmaya başlamış ve Orhan Bey'den itibaren devletleşme sürecine girip bir çok önemli kurumunu oluşturmuştu. 1326 yılında ilk kez Rumeli'ye geçen Osmanlılar, Balkanlardaki Müslüman güç olarak Avrupa içlerine doğru ilerlemeye başlamışlardı.² Sultan I. Murad devrine kadar Balkanların içlerine doğru ilerleyişini sürdüren Osmanlılar, bu dönemde artık iyice Rumeli'ye yerleşmişlerdi. Sultan Bayezid dönemine gelindiğinde ise Avrupa karşısında güçlü bir Osmanlı vardı. Bu dönemde Hıristiyanlar için önemli bir merkez olan İstanbul, I. Bayezid tarafından kuşatılmış ancak fethedilememişti.³

Bütün bu ilerlemelere karşın Osmanlılar için asıl tehlike batıdan, yani Avrupa'dan değil doğudan geldi. 1365 yılında Timur, doğuda bir çok yeri fethetmiş ve

Makale Gönderim Tarihi: 01.09. 2015, Kabul Tarihi: 01.10.2015

* Mardin Artuklu Üniversitesi Tarih Bölümü, veyselgurhan@hotmail.com

¹ Adel Allouche, *Osmanlı-Safevi İlişkileri, Kökenleri ve Gelişimi*, Çev. Ahmet Emin Dağ, Anka Yay., İstanbul 2001, s. 10.

² Solak-zade Mehmed Hemdemî Çelebi, *Solak-zade Tarihi*, Haz. Vahid Çabuk, Kültür Bakanlığı Yay. Ankara 1989, c. I, s. 33; Halil İnalcık, "Rumeli", *İA*, C. IX, s. 768; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1994, c. I, s. 156-157; M. Tayyib Gökbilgin, "Orhan", *İA*, C. IX, s. 402; Joseph Von Hammer, *Osmanlı Tarihi*, c. I, s. 124-144; *Doğuştan Yükselişe Osmanlı Tarihi*, (Haz. S. Akşin, S. Faroqhi, H. G. Yurdaydın, A. Ödekan, c. I, İstanbul 2005, s. 41-44.

³ M. Halil Yinanç, "Bayezid I", *İA*, C. II, s. 374-377; Solak-zade, *age*, c. I, s. 83-84; Uzunçarşılı, *age*, c. I, s. 271-273.

Osmanlılara doğru hızla ilerlemekteydi.⁴ Moğollardan aldığı güçle fetihlere girişen Timur, Semerkant'dan başladığı istila hareketine Horasan, Irak, İran ve Azerbaycan'ı alarak devam etti. Bu durum, daha ilk dönemlerini yaşayan Osmanlılar ile, artık miadını doldurmuş gibi duran Memlûklüleri Timur'un hedefi haline getirmişti. Gerçekten de Timur, Rusya'ya düzenlediği seferinden sonra yönünü Yakın Doğu'ya çevirmiş, Halep, Humus, Hama ve Dimeşk'i kuşatarak buradaki ulemeden fetihlerine dair fetva isteyip, sonunda Bağdad'a girerek büyük bir talan hareketine girişmişti.⁵ Osmanlılarla karşılaştığı Ankara Savaşı'nı da kazanarak (1402), Osmanlı Devleti'nin büyük bir sarsıntı geçirmesine sebep olmuştu. Osmanlıların Anadolu'da Türk birliğini kurmak için etkisiz hale getirdiği bir çok Türk beyliğini yeniden canlandırmıştı.⁶ Ankara Savaşı'ndan sonra parçalanmakla yüz yüze kalan Osmanlılar ancak I. Mehmed'in çabalarıyla yeniden toparlanmayı başarmışlardı.

Yakın Şarkta bu gelişmeler olurken Erdebil'de Şeyh Safiyüddin, mürşidi Şeyh Tâceddîn İbrahim Zâhidî'nin ölümünden sonra Erdebil'e geri dönmüş ve kendi tarikatını kurmuştu.⁷ Şeyh Safi'nin ölümünden sonra yerine geçen selefleri; özellikle de Şeyh Cüneyd ve Şeyh Haydar zamanlarında, tarikat önemli gelişmeler göstermiş ve siyasi iktidarlar tarafından dikkate alınan ve bu doğrultuda kullanılmak istenen bir güç haline gelmişti. Timur'un ölümünden sonra haleflerinin güçlü bir devlet kuramamaları Safevilerin önemli genişleme sahaları bulmasında belirleyici bir etken olmuştur. Ortaya çıkan boşluktan çok iyi yararlanan Safeviler, kısa zamanda etki alanlarını genişletmiş ve önemli miktarda mürit toplamayı başarmışlardır.⁸

Bu arada Osmanlılar, Ankara Savaşı'nın izlerini yavaş yavaş silerken, batıda II. Murad ile gerçekleştirilen büyük zaferler ile de moral buldu. II. Murad'tan sonra tahta geçen II. Mehmed İstanbul'u fetheden birisi olarak Hristiyan ve İslam dünyasına Osmanlı Devleti'nin büyük bir imparatorluğa dönüştüğünün mesajını verdi. Bütün bu olanlar,

⁴ Mustafa Kafalı, "Timur", *İA*, c. XIII/I, s. 339-344; Yinanç, "Bayezid I", *İA*, c. II, s. 373-374; Uzunçarşılı, *age*, c. I, s. 301.

⁵ İsmail Aka, "Timurlular Devleti", *DGBİT*, c. IX, Konya 1994, s. 193-202; Uzunçarşılı, *age*, c. I, s. 301.

⁶ M. Halil Yinanç, "Bayezid I", *C. II*, s. 386; Uzunçarşılı, *age*, c. I, s. 309-315.

⁷ Walter Hinz, *Uzun Hasan ve Şeyh Cüneyd, X. Yüzyılda İran'ın Milli Bir Devlet Haline Yükselişi*, Çev: Tevfik Bıyıklıoğlu, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1992, s. 6; Hüseyin Mîr Caferi, *Safeviler Devrinde İran Kültür ve Medeniyeti*, İst. Üniv. Edebiyat. Fak. Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul 1972, s. 20.

⁸ Faruk Sümer, *Safevi Devleti'nin Kuruluşu ve Gelişmesinde Anadolu Türkmenlerinin Rolü*, Ankara 1999, s. 7; Bekir Kütükoğlu, *Osmanlı İran Siyasi Münasebetleri (1578-1612)*, İstanbul 1993, s. 2; Fahrettin Kırzioğlu, *Osmanlıların Kafkas Elleri Fethi (1451-1590)*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1998, s. 23.

Osmanlıları doğuda Abbasi halifesini koruma altına alarak İslam dünyasının koruyucusu olduğunu iddia eden Memlükler ile karşı karşıya getirdi. Doğuda bu iki gücün mücadelesi beklenirken üçüncü bir güç olarak Safeviler ortaya çıktı.

Safevilerin ortaya çıkması ile İslam dünyasındaki rekabet ortamı gittikçe artmıştır. Safevilerin kurucusu Şah İsmail, soyunu on iki imama dayandırarak dünyadaki tüm Şiiileri etrafında toplamayı ve böylelikle Türkleri, Farsları ve Arapları içerisine alan büyük bir imparatorluk kurmayı düşünüyordu.⁹ Bir zamanlar Memlüklüler de aynı politikayı takip etmiş, Abbasi halifesini koruma altına alarak tüm Müslümanları etrafında toplayabileceklerini düşünmüşlerdi. Ancak işler planladıkları gibi gitmemiş ve Abbasi halifesi ile birlikte Memlüklüler de gittikçe itibar kaybetmişlerdi.

Anadolu'da ve hatta Ortadoğu'daki bu hakimiyet mücadelesi tarihin ilgi çekici dönemlerinden birini oluşturur. Osmanlı-Safevi mücadelesinin etkileri sadece bu iki devlet üzerinde değil koca bir coğrafyaya yayılmıştır. İşte Hasan Rumlu tarafından kaleme alınan *Ahsenü't Tevarih*, bu mücadelenin önemli kaynaklarından birini oluşturur. Yazar hakkında çok tafsılatlı bilgiye sahip olmasak da Safevi Devleti'ni kuran ve idaresinde yer alan Rumlu ailesinin bir üyesi olduğunu bilmekteyiz. Nitekim yazar kitabının bazı yerlerinde Hasan-ı Rumlu, bazı yerlerde ise Emir Sultan-ı Rumlu'nun torunu olarak kendini nitelemektedir.

Rumlu adlı boy yada ailenin Sivas-Tokat-Amasya bölgelerindeki Kızılbaşlardan meydana geldiği bilinmektedir. Bu boyun Safevilerin Akkoyunlular ile mücadelesi sırasında Safevileri desteklemesi, İran'da iskân edilmelerine sebep olmuş, böylece Safeviler'in kadim taraftarı olarak devletin kuruluşu ve gelişmesinde önemli rol oynamışlardır.¹⁰ Rumlu boyunun Safeviler döneminde en tanınmış beyleri Nur Ali Halife,

⁹ Vecih Kevserânî, *El-Fakih Ve's-Sultân, (Osmanlı ve Safevilerde Din Devlet İlişkisi)*, (Çev. Muhlis Canyürek), İstanbul 1992, s. 59; Tahsin Yazıcı, "Şah İsmail", *İA*, C. XI, s. 277; Mehmet Saray, *Türk İran İlişkileri*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 1999, s. 17.

¹⁰ Bu alanda yapılmış en kapsamlı çalışma Faruk Sümer'e aittir. Bu çalışmada Sümer, Anadolu'dan İran'a göç eden toplulukların Safevilerin kuruluşu ve gelişmesinde önemli roller oynadığını iddia ederken, Safevi Devleti'nin Anadolu Türkleri tarafından kurulduğu iddiasını da açıkça ifade etmektedir. Bu teze göre Safevilerin kuruluşunun ilk yıllarında Anadolu'nun orta ve güney bölgesine mensup Türkmen ve Kızılbaş kümelerin İran'a yaklaşık bir asır süren göçleri, bu devletin kuruluşundaki esas amildir. Sümer, önemli rol yüklediği bu oymakları büyük ve küçük oymaklar olarak tasnif ederken şöyle sıralamaktadır: Büyük oymaklar Rumlu, Ustacalu, Tekelü, Şamlu, Zû'l-Kadir; küçük oymaklar Varsak, Çepni, Arabgirli, Turgudlu, Bozcalu, Acirli, Hınıslu, Çemişkezeklu. Faruk Sümer, *Safevi Devleti'nin Kuruluşu ve Gelişmesinde Anadolu Türkmenlerinin Rolü*, Ankara 1999.

Piri Bey ve Div Sultandır.¹¹ Kitabımızın yazarı Hasan Rumlu'nun torunu olduğunu söylediği Emir Sultan Tahmasb'ın yakın emirlerindedir.

Eserin orijinal dili Farsçadır. 12 ciltlik bir umumi tarih görünümünde olan eserin 11. cildi Ahsenü't Tevarih ismiyle bilinmektedir. Geriye kalan ciltlerin kayıp olduğu düşünülmektedir. Eser Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu'nun 28.01.2005 tarihli kararıyla Ekim 2006 tarihinde Mürsel Öztürk tarafından Türkçeye çevrilmiş ve Türk Tarih Kurumu (TTK) yayını olarak basılmıştır.

Yazar kitabını II. Şah İsmail'e ithaf etmiştir. Şah Tahmasb'ın ölümünden sonra Haydar Mirza ile İsmail Mirza arasındaki taht kavgaları yaşanmış ve yazar II. Şah İsmail olarak da anılacak olan İsmail Mirza tarafında saf tutmuştur. Bu durum onun olayları değerlendirmesine muhtemel etkiler yaratmıştır. Kitabın mütercimi eserin yazılış tarihinin 980/1572 olarak bilinmesine rağmen, anlatılan olayların 985/1577 tarihine kadar getirildiğini, bu duruma 980/1572 yılındaki yorgunluk, hayattan bezme ve bilhassa bir kaç yıllık maaşını almama gibi durumlar sebebiyle yazmaya ara vermesinin yol açtığını belirtmektedir. Nitekim 15 Safer 984/16 Mayıs 1576 yılında Şah Tahmasb'ın ani ölümü üzerine II. Şah İsmail'in tahta geçmesi onun tekrar kalem ele alarak yazmaya başlamasına sebep olmuştur. Bu sırada müellifin 980/1572'den 985/1576'ya kadar geçen yılları da yazarak kitabına eklediği düşünülmektedir.

Yazarın tasvir ettiği dönemde İran'da Timur, Karakoyun ve Akkoyun devletleri ile daha sonraları Osmanlı Devleti hakimdi. Bu sebepten Ahsenü't Tevarih'te bahsi geçen devletler hakkında tafsilatlı bilgilere ulaşmak mümkündür. Timur devleti hakkındaki bilgiler Timur'un ölümü ve yerine geçen varisi Muineddin Şahruh'un saltanatı ile başlamaktadır. Daha sonra her biri kendi adına para bastırarak hüküm süren 10 kişiden bahsetmektedir. Kitap da özellikle Şii Karakoyunlular ile Sünni Akkoyunlular arasındaki birbirine geçmiş olaylar dizesi anlatılırken mezhep ayrılıklarının her iki siyasi teşekkülü birbirine hasım hale getirmesi de gözlenmiştir. Karakoyunlu hükümdarı Kara Yusuf'un oğulları İskender, İsfehan, Şah Muhammed ve Cihanşah'ın hayatları hakkında ayrıntılı bilgilere de ulaşmak mümkündür. Cihanşah'ın Diyarbakır saldırısı sırasında öldürülmesi ve sonraki dönemde oğullarının katledilişi ile Karakoyunlu yönetimine son verilmesi konularında önemli ayrıntılara yer verilmiştir.

¹¹ Age, s. 43.

Kitapta 807/1404-5 tarihinden başlayıp 899/1493 tarihine kadarki olaylar yıl yıl sırasıyla verilmiştir. Her yılı ayrı başlıklar ile tasnif etmesi araştırmacılar açısından önemli bir kolaylık olarak görünmektedir. Ayrıca mütercim tarafından yazılan giriş bölümünde kitabın kaynakları için ayrı bir başlık açılmış ve Abdü'r-Rezzak-ı Semerkandî tarafından yazılan *Matla'ı Sa'deyn* adlı kitap, Ebu Bekr-i Tihranî tarafından kaleme alınan *Kitab-ı Diyarbekriyye*, Handmir adıyla tanınan Humameddin oğlu Gıyaseddin tarafından yazılan *Habibü's-Siyer* hakkında bilgiler verilmiştir.

Mürsel Öztürk, kaleme almış olduğu önsözde, eseri Farsça'dan Abdülhüseyin-i Nevaî tarafından 1349 h (1970) yılındaki neşrinden çevirdiğini ifade etmektedir. TTK tarafından yayınlanan eserde aynı zamanda Nevaî'nin yazmış olduğu girişin bir kısmı da kitaba eklenmiştir. Nevaî'nin Hasan Rumlu'nun hayatı ve eseri hakkında bilgiler veren bir giriş ile metin içerisinde yapmış olduğu açıklamalardan müteşekkil eklemeler kitabın hacmini iki katına çıkmıştır. Burada önemle belirtilmesi gereken husus mütercimin, Nevâî'nin Osmanlı Tarihi ile ilgili yapmış olduğu açıklamaları çevirmeyerek okuyucuyu İsmail Hakkı Uzunçarşılı'nın kitabına¹² yönlendirdiğini ifade etmesidir. Mütercim, Nevaî'nin bilgilerinin batılı kaynaklara dayalı olduğunu, oysa okuyucunun sağlam bilgiye ulaşmasının daha doğru olacağı kanaatini belirtmiştir. Yani, tarihsel olaylara Nevaî'nin - İranlı bir tarihçinin- gözüyle bakmak yerine her zaman ulaşılabilir, bilinen bir kaynağa atıfta bulunmak okuyucuyu yönlendirme girişimi olarak anlaşılabilir. Okuyucuyu yada araştırmacıyı mütercimin kendi doğrularına yönlendirmesinden çok, her ne kadar sonradan eklenen bir giriş bölümü de olsa, aslına sadık kalınarak yayınlanmasının daha doğru olacağı kanaatimi belirtmek isterim. Nitekim mütercim, Nevaî'nin Timur, Karakoyun ve Akkoyunlular ile ilgili vermiş olduğu bilgileri sağlam olarak nitelendirip tercüme ettiğini ancak Osmanlı ile ilgili kısmı tercüme etmekten kaçındığını belirtmektedir. Söz konusu Osmanlı olunca farklı bir tavır almak kitapta önemli bir eleştiri kaynağı olarak görünmektedir.

Sonuç olarak kitap Osmanlı-Safevi ilişkilerini inceleyenler açısından ilk kaynaklardan olmakla birlikte, aynı dönemde Ortadoğu'da hüküm süren diğer devletler hakkında tafsilatlı bilgiler sunan bir Safevi kroniğidir. Bu eserin Türkçeye çevrilmiş olması ise ayrı bir önem kazanır.

¹² Bkz. Uzunçarşılı, *age*, I-IV Ciltler.

KAYNAKÇA

Allouche, Adel, *Osmanlı-Safevi İlişkileri, Kökenleri ve Gelişimi*, Çev. Ahmet Emin Dağ, Anka Yay., İstanbul 2001.

Aka, İsmail, “Timurlular Devleti”, *DGBİT*, c. IX, Konya 1994, s. 193-202.

Doğuştan Yükselişe Osmanlı Tarihi, (Haz. S. Akşin, S. Faroqhi, H. G. Yurdaydın, A. Ödekan, c. I, İstanbul 2005.

Gökbilgin, M. Tayyib, “Orhan”, *İA*, C. IX, s. 402.

Hammer, Joseph Von, *Osmanlı Tarihi*, c. I, s. 124-144.

Hinz, Walter, *Uzun Hasan ve Şeyh Cüneyd, X. Yüzyılda İran'ın Milli Bir Devlet Haline Yükselişi*, Çev: Tevfik Bıyıklıoğlu, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1992.

İnalçık, Halil, “Rumeli” , *İA*, C. IX, s. 768.

Kafalı, Mustafa, “Timur” , *İA*, c. XII/I, s. 339-344.

Kevserânî, Vecih, *El-Fakih Ve's-Sultân, (Osmanlı ve Safevilerde Din Devlet İlişkisi)*, (Çev. Muhlis Canyürek), İstanbul 1992.

Kırzıoğlu, Fahrettin, *Osmanlıların Kafkas Elleri Fethi (1451-1590)*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1998.

Kütükoğlu, Bekir, *Osmanlı İran Siyasi Münasebetleri (1578-1612)*, İstanbul 1993.

Mîr Caferi, Hüseyin, *Safeviler Devrinde İran Kültür ve Medeniyeti*, İst. Ün. Edebiyat. Fak. Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul 1972.

Saray, Mehmet, *Türk İran İlişkileri*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 1999.

Solak-zade Mehmed Hemdemî Çelebi, *Solak-zade Tarihi*, Haz. Vahid Çabuk, Kültür Bakanlığı Yay. Ankara 1989.

Sümer, Faruk, *Safevi Devleti'nin Kuruluşu ve Gelişmesinde Anadolu Türkmenlerinin Rolü*, Ankara 1999.

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, *Osmanlı Tarihi*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1994, c. I.

Yazıcı, Tahsin, “Şah İsmail”, *İA*, C. XI

Yinanç, M. Halil, “Bayezid I” , *İA*, C. II, s. 374-377.